

КОНСТИТУЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. У сучасний період реформ українського законодавства адаптація норм цивільного процесуального законодавства України до законодавства ЄС є ключовим напрямом розвитку. З огляду на це важливим є дослідження впливу Конституції на цивільне судочинство України, визначення окремих конституційних параметрів, які встановлюють порядок провадження у цивільних справах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впливу конституційних норм на галузеве законодавство розглядали такі вчені, як О. Скрипнюк, Ю. Шемшученко, А. Городовенко, О. Колодій, Ю. Тодика, В. Кройтор, О. Ткачук, В. Комаров, Н. Сакара, А. Гулик, К. Ткач та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є виокремлення окремих елементів конституційного впливу на цивільне судочинство, визначення основних конституційних параметрів здійснення правосуддя у цивільних справах.

Основні результати дослідження. Права і свободи людини та громадянина зумовлюють головні напрями розвитку вітчизняного законодавства, зокрема, сутність конституційних норм, які не тільки проголошують цінність судової форми захисту права, а й визначають основні засади організації судової влади та здійснення правосуддя. Звісно, не варто думати, що цей процес був швидким і одномоментним.

Оцінюючи перетворення, що відбулися у сфері конституціоналізму, вчені-правознавці спробували по-новому переосмислити їх вплив на різні сфери правової дійсності. Це привело дослідників до необхідності визначення сутності нового явища – фундаменталізації прав і свобод людини. Варто визнати, що для такої постановки питання є всі підстави. В обґрунтуванні такого підходу звернемося до новітньої цивільної процесуальної літератури.

Н. Сакара, розглядаючи «фундаменталізацію прав людини» як одну з сучасних тенденцій у правовій сфері, відмічає, що за допомогою цього словосполучення підкреслюється досягнутий останніми рівень визнання, внаслідок якого вони не лише проголошуються на національному та наднаціональному рівнях, а й забезпечуються через створення механізмів судового захисту. Під фундаменталізацією прав людини автор розуміє еволюцію прав людини, у результаті якої відбулося визнання можливостей, що належать кожній людині від народження, як фундаментальних прав з міжнародним гарантуванням їх здійснення та судового захисту [1].

В. Комаров зазначає, що інститути правосуддя і судочинства повинні вдосконалюватися відповідно до викликів сучасного суспільства, виходячи з такого очевидного цивілізаційного факту, як фундаменталізація прав людини. Фундаменталізація прав людини означає їх постійний розвиток як природних прав і як специфічних об'єктів правової охорони відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та їх тлумачення Європейським судом з прав людини [2, с. 5, 63].

В. Кройтор пише про поступову фундаменталізацію прав людини, зокрема, права на справедливий судовий розгляд і забезпечення не лише на наднаціональному, а й на національному рівні принципу верховенства права. Серед наслідків цих змін потрібно окремо виділити взятий Україною курс на гармонізацію її законодавства із законодавством Європейського Союзу. Нині почався новий етап розвитку процесуального законодавства та доктрини, що характеризується кількісними, а також глибокими якісними змінами [3, с. 24].

Аналізуючи запропоновану науковцями методологію дослідження, вважаємо за доцільне використання категорії «фундаменталізація», яка за своєю сутністю означає безперервний позитивний

вплив прав і свобод людини та громадянина на побудову й функціонування сучасної правової держави. На нашу думку, власне фундаменталізація прав і свобод людини та громадянина і є наслідком кардинальної зміни основоположних ідей розвитку конституційного та галузевого законодавства. Ширший контекст і часовий проміжок дає змогу аргументувати це припущення.

Не буде перебільшенням стверджувати, що впродовж тривалого та, здебільшого, еволюційного руху держави, права і суспільства відбувалася істотна зміна основоположних концептів їхнього розвитку. Природно, що кожна нова епоха під впливом різноманітних чинників, нерідко політичного та економічного характеру, привносила свої орієнтири в розвиток законодавства, змінюючи усталені правові конструкції та механізми. Більш пильне вивчення правосуддя у цивільних справах в історико-правовому річищі сприяє виявленню відмінностей у порядку здійснення цивільної процесуальної діяльності. За точку відліку можна взяти період, який ознаменував початок становлення вітчизняної науки цивільного процесуального права.

Прикметно, що перші концептуальні ідеї розвитку законодавства були зумовлені технічним і економічним прогресом, що закріпив панування товарно-грошових відносин і приватної власності на засоби виробництва, і стосувалися насамперед способів захисту права власності та інших цивільних прав. Цікаво зазначити, що в цей час у країнах Європи зароджується дискусія про нові моделі цивільного судочинства – ліберальну та соціальну (друга половина XIX ст.).

Наступну зміну основоположних ідей визначили історичні події, що мали місце в Європі в першій половині XX ст. Після Другої світової війни не могли не відбутися суттєві зміни. Правопорядок уже не міг бути колишнім. На зміну приватній власності як базису розвитку суспільства прийшло усвідомлення того, що права і свободи людини мають визначати напрями сучасного розвитку. З огляду на це права і свободи людини отримали міжнародно-правове визнання, зокрема право на справедливий судовий розгляд.

Історичні події, що визначили необхідність кардинального перегляду ключових ідей і висунули на перший план права і свободи людини, зумовили основні напрями розвитку конституційного та галузевого законодавства. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд – домінанта сучасного правопорядку. Для цивільного судочинства це стало можливістю вирішення накопичених проблем правозастосування, гарантувати всім незахищеним верствам населення безперешкодний доступ до правосуддя. Зазначимо, що всесвітній рух «Доступ до правосуддя» мав значний вплив на трансформацію цивільного судочинства (теорія трьох хвиль М. Каппеллетті).

Вважаємо, що в сучасних умовах, поряд із фундаменталізацією прав і свобод людини й громадянина, правомірно ставити питання щодо уніфікації та гармонізації вітчизняного законодавства з правом Європейського Союзу. Для національної правової системи – це новий етап розвитку. У цьому сенсі, а також враховуючи конституційну реформу, що відбулася, викликає значний дослідницький інтерес положення Конституції України про правосуддя, що визначають конституційні підстави цивільного судочинства.

Відповідно до ст. 124 Конституції правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Стаття 125 Основного Закону передбачає, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом.

Згідно зі ст. 126 Конституції незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України. Стаття 127 закріплює, що правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних. Стаття 129 встановлює, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Основними засадами судочинства є: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення.

Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства.

Стаття 1311 Конституції передбачає, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Організація і порядок діяльності прокуратури визначаються законом.

Згідно зі ст. 1312 Конституції для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура.

Аналіз конституційних положень дає змогу виокремлювати такі елементи конституційної моделі правосуддя, як:

- можливість захисту прав і свобод людини з огляду на пряму дію Конституції;
- реалізація судової влади зумовлює здійснення правосуддя виключно судом;
- встановлення сфери судової влади відбувається з огляду на те, що судова юрисдикція поширюється на всі юридичні спори;
- організація судової системи має будуватися з урахуванням вимог територіальності та спеціалізації. Особлива увага до адміністративної юрисдикції свідчить про спроби пошуку об'єктивних критеріїв диференціації судових форм захисту;
- гарантіями здійснення неупередженого правосуддя є забезпечення незалежності та недоторканності суддів;
- верховенство права – не принцип судочинства, а керівництво до дії суддів;
- визначено основні принципи судочинства;
- функціонування суміжних юридичних інституцій (прокуратура, адвокатура, Вища рада правосуддя) в правовій державі є обов'язковим.

Очевидно, що розвиток цивільного судочинства та його доктрини має ґрунтуватися на положеннях Конституції України як однієї з основних методологічних платформ удосконалення процесуального законодавства та практики його застосування. О. Скрипнюк правильно звертає увагу на важливість перетворення загальних конституційних приписів на акти безпосереднього нормативно-регулятивного впливу, відповідного тлумачення конституційних норм і положень, що стало б основою для створення такої системи законодавства, в якій, по-перше, наявні всі відповідні інститути та закони, що передбачені самою конституцією, і, по-друге, всі ці закони становлять цілісну та несуперечливу Конституції України систему. І далі дослідник підкреслює, що граничної значущості набуває завершення судової реформи, оскільки об'єктами її реформування виступають ті органи та гілки державної влади, які відіграють надзвичайно важливу роль у процесі реалізації функцій Конституції України [4, с. 139].

Висновки. Фундаменталізацію прав людини правомірно розглядати як головну тенденцію розвитку цивільного судочинства. Конституція України, закріплюючи конституційні норми щодо сфери здійснення правосуддя, зокрема юрисдикції судів і основоположних принципів судового процесу, визначає конституційні параметри цивільного судочинства. На нашу думку, це актуалізує важливість дослідження сутності судової влади та її реалізації в цивільному судочинстві, теоретичних проблем правосуддя в цивільних справах і верховенства права в контексті формування нової системи принципів процесуальної діяльності.

Список використаних джерел

1. Сакара Н. Ю. Вплив фундаменталізації прав людини на становлення права на справедливий судовий розгляд. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 43–54; Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2016. 848 с.
2. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків: Право, 2012. 624 с.
3. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2021. 42 с.

4. Скрипнюк О. В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації. До десятої річниці прийняття Конституції України. Київ: Академія правових наук України, 2005. 168 с.

References

1. Sakara N. Yu. Vplyv fundamentalizatsii prav liudyny na stanovlennia prava na spravedlyvyi sudovyi rozghliad. *Problemy zakonnosti*. 2017. Vyp. 138. S. 43–54; Tsyvilne sudochynstvo Ukrainy: osnovni zasady ta instytuty: monohrafiia / V. V. Komarov, K. V. Husarov, N. Yu. Sakara ta in.; za red. V. V. Komarova. Kharkiv: Pravo, 2016. 848 s.
2. Komarov V. V. Tsyvilne protsesualne zakonodavstvo u dynamitsi rozvytku ta praktytsi Verkhovnoho Sudu Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 2012. 624 s.
3. Kroitor V. A. Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta funktsionuvannia systemy pryntsyviv tsvyilnoho sudochynstva: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv, 2021. S. 24. 42 s.
4. Skrypniuk O. V. Konstytutsiia Ukrainy ta yii funktsii: problemy teorii ta praktyky realizatsii. Do desiatoi richnytsi pryiniattia Konstytutsii Ukrainy. Kyiv: Akademiia pravovykh nauk Ukrainy, 2005. 168 s.

Лисюк Я. Ю. Конституційні параметри цивільного судочинства

У статті досліджується вплив конституції на цивільне судочинство. Обґрунтовується, що права і свободи людини і громадянина відіграють фундаментальну роль у становленні норм конституції, формуванні конституційних принципів, які проявляються у галузевому законодавстві. Аналізуються етапи формування прав людини в історичному контексті. Принцип доступності правосуддя досліджується з огляду на покоління прав людини. Зосереджено увагу на основних засадах судочинства, які закріплені у Конституції України, виокремлено елементи конституційної моделі правосуддя. Серед яких: можливість захисту прав і свобод людини з урахуванням прямої дії Конституції; реалізація судової влади зумовлює здійснення правосуддя виключно судом; встановлення сфери судової влади відбувається відповідно до правила, що судова юрисдикція поширюється на всі юридичні спори та ін.

Ключові слова: фундаменталізація, цивільне судочинство, конституційні параметри, права людини, принципи судочинства.

Lysiuk Y. Yu. Constitutional parameters of civil proceedings

The article examines the impact of the constitution on civil proceedings. It is substantiated that human and civil rights and freedoms play a fundamental role in the establishment of constitutional norms and formation of constitutional principles that are manifested in sectoral legislation. The author analyses the stages of human rights development in the historical context. The principle of access to justice is studied in the light of generations of human rights. The author focuses on the basic principles of judicial proceedings enshrined in the Constitution of Ukraine and identifies the elements of the constitutional model of justice. These include: the possibility of protecting human rights and freedoms with due regard for the direct effect of the Constitution; the exercise of judicial power stipulates that justice is administered exclusively by a court; the scope of judicial power is established in accordance with the rule that judicial jurisdiction extends to all legal disputes, and others.

Human and civil rights and freedoms determine the main directions of development of national legislation, in particular, the essence of constitutional provisions that not only proclaim the value of the judicial form of protection of rights, but also define the basic principles of organisation of the judiciary and administration of justice. This led researchers to define the essence of a new phenomenon - the fundamentalisation of human rights and freedoms.

The «global access to justice movement» has had a significant impact on the transformation of civil justice. This is evidenced by M. Cappelletti's theory of three waves. We believe that in modern conditions, along with the fundamentalisation of human and civil rights and freedoms, it is legitimate to raise the issue of unification and harmonisation of domestic legislation with the law of the European Union.

The analysis of constitutional provisions makes it possible to distinguish the following elements of the constitutional model of justice: the possibility of protecting human rights and freedoms due to the direct effect of the Constitution; the exercise of judicial power is conditioned by the administration of justice exclusively by the court; the scope of judicial power is established given that judicial jurisdiction extends to all legal disputes; the organisation of the judicial system should be based on the requirements of territoriality and specialisation.

Key words: fundamentalisation, civil proceedings, constitutional parameters, human rights, principles of judicial proceedings.

DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-585-588